

De muzikale geschiedenis van de Festspiele, aflevering 1

door Johan Maarsingh

Dit is het begin van een serie artikelen over de geschiedenis van de Bayreuther Festspiele aan de hand van geluidsopnamen. Beeldopname kwam er pas in 1978 (*Tannhäuser* in de regie van Götz Friedrich, gedirigeerd door Sir Colin Davis), ruim een eeuw na de door Richard Wagner georganiseerde Festspiele met de wereldpremière van de complete *Ring des Nibelungen*. Aan het begin van “Wagner in Bayreuth” staat echter Beethovens *Negende symfonie*. Dit werk dirigeerde Wagner voor het laatst in zijn leven op 22 mei 1872, in het Markgräfliches Opernhaus. Op zijn negenenvijftigste verjaardag heeft Wagner toen ook de eerste steen gelegd van zijn Festspieltheater. Dat werk stond eveneens op het programma toen de Bayreuther Festspiele in 1951 werden heropend. Het is het eerste werk dat in het Festspielhaus echt helemaal compleet voor de grammofoonplaat is vastgelegd. Veel later zou blijken dat de plaat een compilatie bevat van de echte uitvoering met opnamen gemaakt tijdens repetities. Commerciële opnamen voor langspeelplaat of cd komen tot stand door meerdere voorstellingen op te nemen.

De eerste opnamen

We gaan terug naar het Bayreuth van Cosima en Siegfried Wagner (beiden overleden in 1930) voor opnamen op de 78t-plaat. In 1927 heeft de komst van de microfoon kort tevoren de geluidskwaliteit van plaatopnamen aanzienlijk verbeterd. Reden voor Columbia om korte fragmenten uit de *Ring* en *Parsifal* op de plaat te zetten. Dat het net de twee werken van Wagner zijn die in Bayreuth in wereldpremière gingen is puur toeval.

In 1927 regisseerde Siegfried Wagner een nieuwe productie van de *Tristan* en daarvan worden grote delen in 1928 op de plaat gezet. In 1930 gebeurt hetzelfde met *Tannhäuser*. Vaak stond een productie toen maar twee jaar op het rooster. De Festspiele vonden in de regel twee jaar achtereen plaats en het jaar daarop was een vrij jaar. Daarin kwam pas verandering in 1936. Van belang is dat de *Tristan*-productie van Siegfried Wagner nog in 1931 werd gegeven en dat de voorstelling op 18 augustus internationaal werd uitgezonden via de radio. Dat medium zou voor Bayreuth belangrijk worden. Maar wat gebeurde er in de jaren van de akoestische opname? In Bayreuth zelf maar bitter weinig. Slechts in 1904 waren er tijdens de Festspiele opnamen gemaakt met een geselecteerde groep artiesten die dat jaar op de Groene Heuvel hun opwachting maakten. Het maken van puur instrumentale opnamen was een uitzondering. Slechts een beperkte soort instrumenten was geschikt om genoeg geluid te produceren voor registratie van het geluid met een membraam aan het einde van een grote hoorn. Er werd over het algemeen zang opgenomen, vaak met begeleiding door een pianist. Zo ging het in 1902 met tenor Enrico Caruso (1873-1921) en zo ging het ook in 1904 in Bayreuth. Het soort plek waar de opnamen werden gemaakt was in Milaan en Bayreuth hetzelfde: een hotel. In Bayreuth was dat Hotel Sonne, het is al lang geleden aan de slopershamer ten prooi gevallen. Het grote verschil was dat Caruso's 10 plaatkanten een commercieel succes werden en de opnamen uit Bayreuth niet. Een belangrijk deel van die opnamen bestaat nu niet meer. Misschien komen er nog opnamen tevoorschijn uit vergeten platencollecties. Er zijn echter nog oudere opnamen, weliswaar gemaakt buiten Bayreuth, maar wel door zangers die nog met Richard Wagner hebben samengewerkt.

Lilli Lehmann

Onder de zangers die meewerkten aan de eerste Festspiele in 1876 is er maar één waarvan plaatopnamen bewaard zijn gebleven. Wel een heel bijzonder iemand, want zij zong de eerste woorden in de allereerste voorstelling in het Festspielhaus. *Das Rheingold* opende op 13 augustus 1876 de opvoering van de eerste complete Ring-cyclus met Lilli Lehmann (1848-1929) als Woglinde. Zij heeft in haar lange loopbaan een enorm repertoire gehad: maar liefst 170 rollen. Van Wagner zong zij in 1876 de partijen van Woglinde, Ortlinde en de Waldvogel, om in de tweede

productie van de *Ring* in Bayreuth, in 1896, terug te keren als Brünnhilde. Aan andere operahuizen, in Europa en de USA zong ze Isolde, Venus, Sieglinde en zelfs Fricka.

In 1906 en 1907 maakte Lilli Lehmann een aantal grammofoonopnamen. Ze was toen dus bijna zestig jaar. Op 5 juli 1907, zowat haar laatste opnamesessie, nam ze de scène van Sieglinde op. Vanaf de woorden 'Du bist der Lenz' horen we een kristalheldere stem. Op de orkestbegeleiding moet de luisteraar maar niet zo letten, daar gaat heel wat fout. Dirigent Fritz Lindemann laat het orkest iets van een begeleiding spelen, de totale opname duurt slechts ruim twee minuten. Blijkbaar vond Lehmann het resultaat goed genoeg voor een uitgave op de plaat. Het merk Odeon bracht onder catalogusnummer X 50393 met een speciaal label deze opname uit. Er is nog een opname gemaakt van *Isoldes Liebestod*, maar daarvan was alleen een proefpersing gemaakt en deze is pas voor het eerst op het verzamelaarslabel Symposium op CD uitgebracht. In 2004 verscheen een box met 12 cd's onder de titel: '100 Jahre Bayreuth auf Schallplatte. Die frühen Festspielsänger 1876-1930' (Gebhardt Medien; nu is de set heruitgebracht op Pan PC 10288, uitgebracht in 2013 met als nieuwe titel 'The Cosima Era'. The early Bayreuth Festival Singers 186-1930. Ik weet niet of het begeleidend boekwerk bij deze heruitgave is gehandhaafd. Het is noodzakelijke informatie.

Lehmann als Brünnhilde ...

... en als Isolde

Wat meteen opvalt bij deze *Liebestod*-opname is een wel uitzonderlijk lange speelduur van ruim vijf minuten. Een lengte van rond de drie minuten was gebruikelijk. Uit de gegevens in het uitgebreide boekwerk bij de cd-set blijkt dat er maar één matrixnummer is. Dat betekent dat de hele opname op één plaatkant staat. Wellicht was Lilli Lehmann niet tevreden met de orkestbegeleiding, of was het tempo nog aan de hoge kant. De zang door Lehmann is helder, verstaanbaar en eigenlijk zonder vibrato.

Denk niet dat ze uitsluitend opnamen maakte als zangeres van het Wagner-repertoire. Integendeel: uit diverse opera's van Mozart, Bellini (o.a. *Casta diva*), Verdi, maar ook de grote scène van Leonore uit Beethovens *Fidelio*. Dit alles met een kraakheldere en vrijwel vibratoloze stem. In de genoemde box '100 Jahre Bayreuth auf Schallplatte' zijn alleen maar Lehmanns Wagner-opnamen bijeengebracht. Jammer, temeer daar er van een zanger als Felix von Kraus (1870-1937) maar liefst zes opnamen in de collectie zitten. Deze man maakte in 1904 weliswaar opnamen in Bayreuth, maar gek genoeg niet in het repertoire dat hij in het Festspielhaus zong. Er hadden dan ook best wat meer opnamen van Lehmann bij gemogen. Om Lilli Lehmann in ander repertoire te horen, is er een cd in de serie Prima

Voce, uitgebracht door Nimbus. Daarop staat eveneens een opname van de grote scène van Leonore uit Beethovens *Fidelio*: ‘*Abscheuliger! Wo eilst du hin?*’

Die opname van Lehmann had best een plaats mogen hebben in de verzameling opnamen van Bayreuth-zangers. Voor Wagner is immers deze opera van grote betekenis geweest. Wie de opnamen van Lilli Lehmann nu hoort moet zich wel verbazen over de nagenoeg vibratoloze stem, die met gemak coloraturen laat horen in de aria van Constanze in Mozarts *Die Entführung aus dem Serail*. Lehmanns Leonore geeft ons een indruk hoe deze partij gezongen kan worden met een klein bezet ensemble. Nikolaus Harnoncourt noemt in Fono Forum van november 2014 Lilli Lehmann als een inspirerend voorbeeld voor hem bij de keuze voor een Leonore voor een door hemzelf te dirigeren uitvoering van *Fidelio* met zijn eigen Concentus Musicus Wien. Daarvan is (nog) geen opname gemaakt. Voor de rol van Leonore koos Harnoncourt overigens voor Juliane Banse, Elsa in DNO's *Lohengrin*. In dat korte artikeltje in Fono Forum heeft Harnoncourt het niet over Lehmanns *Fidelio*-scène, maar juist over haar terugkeer tot de aria's van Mozart. Tegenwoordig komt het niet meer voor dat een gevierde Wagner- en Verdi-zangeres aria's van Mozart op de plaat zet, op 60-jarige leeftijd. Natuurlijk hoor je wel dat de stem niet meer de jongste is, ook in de Wagner-opnamen, maar het is voor iedereen die van zang houdt een must van deze opnamen kennis te nemen.

In 1913 publiceerde Lilli Lehmann haar autobiografie onder de titel ‘*Mein Weg*’. Daarin schrijft ze dat ze wegens contractuele verplichtingen in Berlijn niet kon ingaan op Richard Wagners verzoek, de sopraanpartij te zingen in Beethovens *Negende symfonie*, tijdens de uitvoering in het Markgräfliges Opernhaus in Bayreuth, nadat de eerste steen van het Festspielhaus een vaste plaats had gekregen. Lilli stelde voor dat Wagner haar zuster Marie zou engageren. Dat is ook zo gegaan: Marie Lehmann (1851-1931) zong in 1876 de partijen van Wellgunde en Ortlinde. Marie Lehmann heeft, voor zover bekend, geen platen gemaakt. Wagner onderhield met Lilli Lehmann goede contacten: zij was het die het ensemble Bloemenmeisjes moest samenstellen dat zou meewerken aan de wereldpremière van *Parsifal* in juli en augustus 1882. Halverwege de voorbereiding van de *Parsifal*-opvoeringen moest Lehmann haar werkzaamheden beëindigen vanwege een stukgelopen verloving met Fritz Brandt, die na het overlijden van zijn vader de technische leiding over de Festspiele had gekregen. Zie in dit verband ook Cosima Wagner Tagebücher 7 april 1882.

De dirigent Hans Richter.

Hans Richter was als dirigent een centrale figuur in het Europese muzikleven. Met Richard Wagner heeft Richter veel te maken gehad. Hij was betrokken bij de voltooiing van de partituur van *Die Meistersinger von Nürnberg*, werkte mee aan de gedenkwaardige eerste uitvoering van de *Siegfried-Idyll*, dirigeerde operaopvoeringen in Wenen en de *Ring* in Bayreuth. Ook leidde hij diverse concerten in Europa om geld in te zamelen voor Wagners Festspiele, die op een financieel fiasco waren uitgelopen. Richter was alles behalve een musicus die alleen ten dienste stond van Richard Wagner. Hij dirigeerde net zo goed muziek van Brahms. Richter nam het voor Brahms op tegen Wagneradept Hugo Wolf (1860-1903), die als criticus met Brahms de vloer meende te moeten aanvegen. Als componist werd Wolf door Richter lelijk te kijk gezet tijdens een bijeenkomst waarop de Wiener Philharmoniker het symfonisch gedicht *Penthesilea* een keer doorspeelden. Hans Richter brak ook een lans voor de door Brahms niet hoog aangeslagen Anton Bruckner. Ook was Richter zeer betrokken bij het muzikleven in Engeland. Aan hem droeg Edward Elgar zijn *Eerste symfonie* (1908) op. Aan het Royal Opera House Covent Garden dirigeerde Richter in 1908 twee complete *Ring*-cycli, die in de Engelse taal werden gezongen. Richard Wagner dirigeerde zelf ook wel maar wanneer het zijn eigen muziek betrof was het resultaat maar matig. Menigmaal raakten orkestmusici in de war door de capriolen die Wagner met het dirigerestokje uithaalde. Hans Richter was vaak in de buurt om de uitvoering tot een goed einde te brengen. Hij dirigeerde ook na Wagners dood in Bayreuth en stelde zich onafhankelijk op tegenover Cosima. In 1912 dirigeerde Richter de Bayreuther voorstellingen van *Die Meistersinger von Nürnberg*. In 1916 is hij in Bayreuth overleden en op het Stadtfriedhof begraven. ♪

Hans Richter